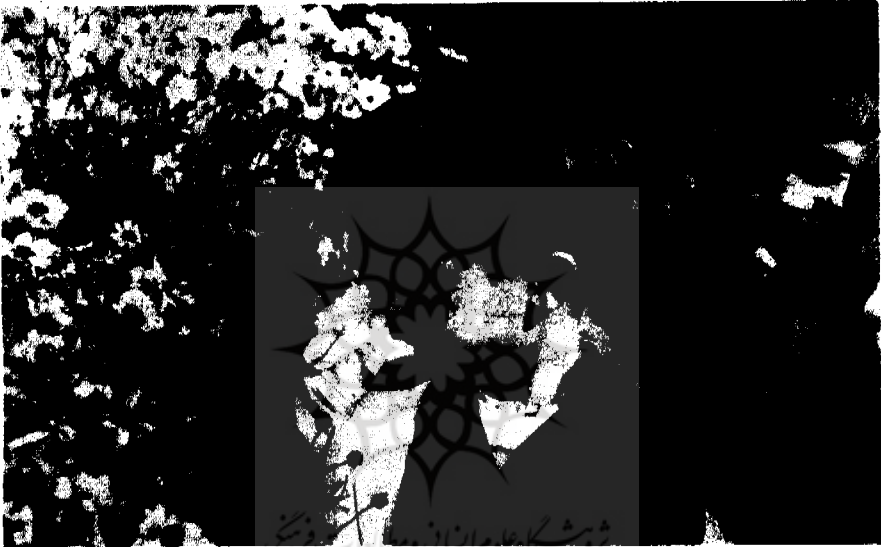

عوامل مؤثر در تکوین شخصیت کودکان و نوجوانان

دکتر غلامعلی افروز

شخصیت مطلوب، شخصیتی است متعادل و متعالی. زمینه رشد و تعالی وجود کودکان و نوجوانان آن گونه که بایسته و شایسته است، زمانی مقدور و میسر خواهد بود که آنها از یک شخصیت متعادل و هماهنگ برخوردار باشند. مراد از رشد شخصیت متعادل این است که تمامی جنبه‌های وجودی فرد، همه استعدادها و قابلیت‌های بالقوه او در زمینه‌های زیستی، حسی، حرکتی، شناختی، عاطفی، روانی، اجتماعی، اخلاقی، معنوی و عرفانی و... همانند یک شجره طیبه، بطور هماهنگ شکوفا شوند.

عوامل فراوانی در تکوین و شکل‌گیری شخصیت انسان دخیل است، به طوری که پرداختن به همه عوامل مؤثر و شرح و تفسیر آنها، کاری بسیار دشوار می‌نماید. همه ما دوست داریم فرزندانمان از رشد مطلوب شخصیتی برخوردار بوده، شاهد تبلور پسندیده‌ترین رفتارها و نیکوترین خلق و خواها در آنان باشیم.

ترکیب کروموزمها می‌تواند موجبات نقص جنین را فراهم آورد. مثلاً هرگاه جنین به دلایلی که هنوز برای محققان مشخص نشده است، به جای ۴۶ کروموزم دارای ۴۷ کروموزم شود، شاهد تولد کودکی مبتلا به "سندرم داون" یا "منگولیسم" با سطح هوشی پایین‌تر از متوسط خواهیم بود.

مطالعات انجام شده حاکی از آن است که نسبت معلولیت‌های ژنتیکی ناشی از ازدواجهای فامیلی بطور قابل ملاحظه‌ای بیشتر از ازدواجهای غیر فامیلی است. مثلاً بررسی‌های به عمل آمده در شهر تهران نشان می‌دهد که در مدارس عادی حدود ۱۲ - ۱۰ درصد والدین دانش‌آموزان با هم خویشاوند (دختر عمه، پسر عمه، دخترخاله، پسرخاله، دختر عمه، پسر دایی و بالعکس) هستند و در مدارس استثنایی (دانش‌آموزان عقب مانده ذهنی، نابینا، ناشنوا و...) بطور میانگین حدود ۵۰ درصد از والدین این قبیل دانش‌آموزان با هم نسبت فامیلی دارند. به عبارت دیگر احتمال تولد یک کودک معلول در اثر ازدواجهای همخون (خویشاوند) ۴ تا ۵ برابر بیش از ازدواجهای غیر همخون یا غیر فامیل است. لذا توصیه می‌شود در صورتی که داوطلبان ازدواج با هم خویشاوند نزدیک هستند، حتماً قبل از ازدواج با مراجعه به مراکز مشاوره ژنتیکی^۶ تصمیمات شایسته و یا تدابیر لازم را اتخاذ کنند. بدیهی است که قوانین وراثت از امور مسلم و تغییر ناپذیری به شمار می‌رود که در مراحل مختلف حیات از انسان جدا نمی‌شود. وراثت به یک معنا همانندی فرع با اصل خویش در ویژگیها و خصوصیات ظاهری و هوشمندی است. به بیان دیگر نوزاد خصوصیات والدین

فقط در سایه بهره‌مندی از چنین رشد متعادلی است که بستر کمال و تعالی وجود فراهم می‌شود.

در اینجا به عواملی که به نحوی در تکوین شخصیت کودکان و نوجوانان دخیل هستند و اساس تفاوت‌های فردی رابه وجود می‌آورند، اشاره می‌کنیم.

۱- وراثت یا عوامل ژنتیکی

به طور کلی مجموعه خصوصیات و ویژگی‌های غیر اکتسابی^۱ که از اجداد گذشته، از طریق والدین و به توسط ژنها^۲ به فرزند انتقال می‌یابد، وراثت یا انتقال ژنتیکی نامیده می‌شود. در جریان تشکیل نطفه نقش عوامل ژنتیکی^۳ و سهم وراثت در تکوین شخصیت به معنای دقیق آن آغاز شده، خاتمه می‌یابد. از زمان تشکیل نطفه تا هنگام تولد عواملی که روی جنین تأثیر می‌گذارد، عوامل محیط درونی یا مادرزادی^۴ است.

وراثت پدیده‌ای بسیار پیچیده و مستلزم بحث جداگانه‌ای است. به طور خلاصه هنگامی که تخمک^۵ (سلول جنسی ماده) در محیط رحم به توسط سلول جنسی نر یا اسپرماتوزوئید بارور می‌شود، نطفه منعقد می‌گردد. به هنگام تشکیل نطفه، جنین ترکیب معینی از کروموزمها (۲۳ جفت، نیمی از پدر و نیمی از مادر)، یا ترکیب مشخصی از ژنهای والدین را دریافت می‌دارد. صفاتی که از طریق ژنها به کودک منتقل می‌شود، ممکن است به طور مستقیم از طرف پدر و مادر و یا از سوی پدر بزرگ و مادر بزرگ و اجداد پیشین باشد. در فرایند تشکیل نطفه هرگونه اختلال در

واجداد خود را به ارث می برد.

اما آنچه که در ارتباط با نقش ارث در انتقال ژنها و تشکیل نطفه فوق العاده اهمیت دارد، شرایط زیستی - روانی حاکم بر زمان تشکیل نطفه است. به عبارت دیگر یکی از مهمترین حساس ترین و سرنوشت سازترین لحظات حیات، هنگام تشکیل "نطفه" است.

پرواضح است که انتخاب همسری مؤمن و متعهد، طیب و طیبه،^۷ فهیم و هوشمند، فکور و مال اندیش مناسب ترین بستر برای تشکیل نطفه و پرورش سالم ترین و هوشمندترین فرزندان خواهد بود. رسول خدا صلی الله علیه وآله می فرماید: تَخَيَّرُوا لِنُطْفِكُمْ فَإِنَّ الْعَرْقَ دَسَّاسٌ، برای نطفه های خود بهترین ها را انتخاب کنید، زیرا ویژگیهای فرزندان ریشه در خصیصه های گذشتگان دارد (ویژگیهای والدین و اجداد از طریق ژنها به فرزند منتقل می شود).

شرایط تشکیل نطفه انسان، فوق العاده پراهمیت است. برخورداری زوجین از یک نگرش مثبت و انگیزه غنی نسبت به فرزندآوری و تشکیل خانواده، پرهیز از

خستگی جسمی، کم خوابی، آزردهی روانی و آشفتگی عاطفی، برخورداری از چهره ای متبسم و گشاده و احساسی خوشایند و قلبی آرام، حداقل شرایط لازم و مناسب برای تشکیل نطفه و آغاز تکوین شخصیت انسانی دیگر است. آن گاه که در چنین شرایطی زوجین طیب و طیبه از سویدای دل به خالق هستی اندیشیده، در حساس ترین و زیباترین لحظات، نماز به پا می دارند و به دعا و نیایش می پردازند، مشمول لطف و رحمت خداوند قرار گرفته، وارث هبه الهی و قره عین می شوند. چرا که اساساً فرزند آوری در نظام الهی متضمن دعا و نیایش است و زوجین قبل از تشکیل نطفه با نیت و اراده، تمایل قلبی و عزم مشترک، آمادگی خویش را برای فرزندآوری اعلام می دارند. تحقیقات انجام شده در کشورهای غربی و کشور خودمان حاکی از آن است که درصد کودکان معلول در بین فرزندان ناخواسته چند برابر فرزندانی است که براساس برنامه ریزی و تمایل قبلی متولد شده اند.

خداوند در سوره فرقان، آیه ۷۴ از زبان

آغاز شده، با انعقاد نطفه و آغاز حیات درون رحمی ادامه می‌یابد؛ و به همین دلیل است که بعضی از حکما معتقدند تربیت، حداقل بیست سال قبل از تولد شروع می‌شود.

علت و چگونگی بسیاری از ویژگیهای ذهنی، عاطفی، روانی و مشخصه‌های هیأت ظاهری کودکان و نوجوانان را می‌بایست در دوران رشد داخلی و بارداری مادران جست. اینکه از پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله نقل شده است: **السَّعِيدُ سَعِيدٌ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَالشَّقِيقُ شَقِيقٌ فِي بَطْنِ أُمِّهِ**، اشاره به همین موضوع مهم داشته، بیانگر اهمیت فوق‌العاده رشد درون رحمی است. ریشه بسیاری از عقب‌ماندگی‌های ذهنی، معلولیت‌های حسی و حرکتی، ناسازگارهای عاطفی و یا سلامت، زیبایی، هوشمندی و قدرت سازگاری کودکان و نوجوانان امروز را می‌توان در مجموعه عوامل و شرایط دوران بارداری جست و جو کرد.

به طور کلی در دوران بارداری، رشد جنین بسیار سریع انجام پذیرفته، از ناحیه سر آغاز می‌شود. به همین جهت ۵۰ درصد قد جنین دو ماهه را سر تشکیل می‌دهد و این حاکی از حساسیت و اهمیت سلولهای مغزی است. لذا شناخت و توجه مادران و پدران نسبت به این امر مهم می‌تواند در رشد متعادل و سلامت جنین کاملاً مؤثر واقع شود. سلامت عمومی، بهداشت روانی و آسایش خاطر، استراحت و تغذیه مناسب مادر از مهمترین عوامل پرورش جنین سالم و هوشمند است.

مادران باردار به طور متوسط روزانه به ۲۵۰۰ کالری نیاز دارند و این نیاز را باید از طریق مصرف مواد پروتئینی، مواد نشاسته‌ای، چربیها، آب، املاح معدنی و انواع ویتامین‌ها

عبدالرحمن چنین می‌فرماید: **وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا**. پروردگارا از همسران و خاندان ما به ما نور چشمانی عطا کن (که روشنی بخش حیات و آخرت ما باشند) و مارا پیشوای متقیان قرار ده.

۲- دوران فرزند آوری (بارداری)

تربیت فرزند به معنای دقیق کلمه با چگونگی اندیشه ازدواج، معیارهای انتخاب همسر، توجه به شرایط زیستی - روانی و آمادگیهای ذهنی زوجین به هنگام تشکیل نطفه

تأمین کنند. به عنوان مثال مصرف روزانه ۳ لیوان شیر، ۲۰۰ گرم گوشت، ماهی، پنیر یا تخم مرغ، چند عدد میوه تازه (مثل سیب و گلابی)، سبزیها، نان و حداقلی از چربی و مواد قندی (خرما یا رب) برای مادران باردار توصیه شده است.

استعمال دخانیات و مصرف مواد مخدر به هر شکلی که باشد، استفاده از مواد شیمیایی و داروهای آرام بخش و غیره می تواند آسیبهای جبران ناپذیری به جنین در حال رشد وارد آورد.

مراقبت های بهداشتی در دوران بارداری فوق العاده حائز اهمیت است. ابتلا به بیماریهای مسری و عفونی، بویژه سرخجه در دوران بارداری و مسمومیت های غذایی، دارویی و شیمیایی و قرار گرفتن در معرض رادیواکتیو و اشعه ایکس می تواند رشد طبیعی جنین را مختل ساخته، نقیصه های ذهنی و جسمی نوزاد را موجب شود.

در کنار بر خورداری مادر باردار از استراحت لازم، تغذیه مناسب و بهداشت جسمانی، بدون تردید، شرایط عاطفی و روانی مادر از دیگر عوامل مهم و تأثیر گذار در رشد متعادل جنین و تکوین بنیادهای نخستین و پایه های اولیه شخصیت کودک محسوب می شود.

برای اینکه مادر بخصوص در ماههای اولیه بارداری تغذیه مناسب، استراحت کافی و خواب راحتی داشته باشد، باید از بهداشت روانی، آرامش خاطر و سکینه قلبی برخوردار باشد. بسیاری از ناراحتیهای دوران بارداری و احساساً ناهنجاریهای جنینی ناشی از خلاء عاطفی، اضطراب و افسردگی، پریشانی و تعارض روانی مادر است و هرگونه کم توجهی و

بی محبتی نسبت به مادران باردار و خدای ناخواسته تحمیل فشارهای روانی به ایشان و اذیت و آزار آنها مستقیماً بر روند رشد طبیعی جنین تأثیر می گذارد.

جنین در حدود چهار ماهگی که هیأت ظاهری انسان را پیدا می کند^۸ و روح الهی در او دمیده می شود، نسبت به "صدا" واکنش نشان می دهد. صداهای مختلف بخصوص صدای مادر و اطرافیان بر رشد جسمی، ذهنی و عاطفی جنین تأثیر می گذارد. به همین دلیل توصیه شده است که مادران باردار همواره از

ناسازگاری خونی (زردی)، تحمیل فشار و وارد آمدن ضربه به سر نوزاد و آلودگی اطاق زایمان می تواند موجبات ضایعات (محسوس و غیر محسوس) ذهنی و جسمی قابل توجهی را فراهم سازد و رشد طبیعی کودک را مختل کند.

رشد کودک بعد از تولد تا حدود سه سالگی بسیار سریع است. به همین دلیل کمیّت و کیفیت تغذیه در سالهای اول رشد بخصوص برای رشد مطلوب سلولهای مغزی واستحکام مهارتهای حرکتی بسیار مهم است. بهترین وکاملترین مواد غذایی و تأمین کننده نیاز سلولهای مغزی، همانا شیر مادر است. از همین رو قرآن کریم توصیه کرده است که مادران دوسال تمام فرزندان خود را شیر دهند. پرواضح است که شرایط روانی و ذهنی و نشاط عاطفی مادر بیش از توانایی جسمانی وی در آمادگی اش برای شیر دادن تأثیر دارد.

پس از سه سالگی بتدریج از میزان رشد کاسته می شود و در دوران نوجوانی (۱۳ تا ۱۸ سالگی) با سرعت بیشتری انجام می گیرد.

پایه های نخستین رشد شخصیت در سالهای اولیه زندگی کودک، در کانون خانواده نهاده می شود. آداب و تربیتی که از نظر مکتب اسلام به هنگام تولد کودک توصیه شده است، برای ارزشمندی و بزرگداشت شخصیت کودک از جهات مختلف حائز اهمیت است. خداوند متعال تولد کودک را شاهکار آفرینش دانسته، برخالق بهترین مخلوقات تبریک می گوید و به همین سبب است که تبریک و تهنیت مسلمانان به خانواده ای که صاحب فرزند می شود، بسیار مستحب، نیکو و پسندیده است. از جمله نکاتی که والدین کودک باید بدانها توجه داشته باشند عبارت است از گفتن اذان و اقامه به گوش

آرامش روانی، اندیشه و تفکر مولد و امید بخش برخوردار باشند، به آرامی سخن بگویند و به سخنان آرام بخش و خوشایند و برترین همه سخنها یعنی کلام خدا- قرآن - گوش جان بسپارند.

بدیهی است بیشترین نقش پدر در رشد و تربیت جنین، یعنی کودک فردا و نوجوان و جوان فرداها توجه به نیازهای اساسی مادر و تأمین بهداشت روانی و آسایش خاطر اوست. در هر حال فرزند آوری امری ساده و بی برنامه نمی تواند باشد. برنامه ریزی، آینده نگری، احراز آمادگی های زیستی، روانی و اجتماعی و آگاهی نسبت به هدفها و روشهای تعلیم و تربیت در مراحل مختلف رشد، از اولین شرایط پذیرش مسؤولیت خطیر پدری و مادری است.

۳ - تولد کودک، دوران اولیه رشد در خانواده

هنگامه تولد کودک نیز فوق العاده حساس و پراهمیت است. مادران باردار باید تا آخرین روزها و ساعتهای بارداری از حمایت کامل روانی و پشتیبانی عاطفی به نحو شایسته ای برخوردار باشند. در آخرین روزهای بارداری، لازم است همواره همسر و یا همراهی در کنار مادر باشد تا در آخرین ساعات بارداری و لحظات حساس زایمان یار و یاور وی باشد.

به هنگام تولد نوزاد، مادر باید از وجود امکانات پزشکی و بهداشتی لازم اطمینان حاصل کند. بدیهی است که هرگونه نارسایی احتمالی در زمان زایمان، نظیر: کمبود اکسیژن، پیچیده شدن بندناف به دورگردن نوزاد،

نوزاد و نوازش و وجودش با طنین بهترین کلمات و زیباترین اصوات، بازکردن کام کودک (تحنیک)، کوتاه کردن موی سر کودک و صدقه دادن (نقره به وزن موی سر کودک)، نامگذاری و نامیدن کودک به بهترین نامها، با توجه به این نکته که نام کودک بخشی از شخصیت وجودی او شده، در احساس خود ارزشمندی، اعتماد به نفس و تکریم شخصیت وی در مراحل مختلف رشد مؤثر است. در انتخاب نام برای کودک می‌بایست جهات مختلفی را در نظر داشت از جمله اینکه نام زشت، بی معنا و عروسکی برای کودک انتخاب نشود. لذا نامهایی که نشانگر عبودیت و بندگی است و در تواضع و تعالی شخصیت تأثیر گذار، بیشتر توصیه شده است. انتخاب اسامی پیامبران (ص)، معصومین علیهم السلام و یادگاران ایشان برای کودکان و بالطبع احترام به آنها به لحاظ نامیدن آن اسامی، در پرورش و تکریم شخصیت فرزندان بسیار مؤثر است و سرانجام عقیده کردن و قربانی گوسفند و انفاق کردن آن از دیگر مستحبات هنگام تولد کودک به شمار می‌رود.

سخن آخر اینکه شناخت ویژگیها و نیازهای زیستی، ذهنی، عاطفی و اجتماعی کودک به توسط پدر و مادر و انتخاب بهترین روشها در جهت حسن تأمین نیازها، از مهمترین عوامل تکوین شخصیت کودک در سنین پیش‌دبستانی است.

ذهنی، حسی و حرکتی والدین که در طول حیاتشان بر اثر حوادث و بیماری خاص پدید آمده‌اند، از طریق ژنها منتقل نمی‌شوند.

۲- ژنها ذرات ریزی هستند که در کروموزمها جای دارند. کروموزمها اجسام کوچک عصبی شکلی هستند که در هسته سلول، درون نطفه قرار دارند. جریان انتقال ژنتیکی بسیار پیچیده است، بطوری که در انتقال خصیصه هوش، ژنهای متعددی دخالت دارند.

3 - GENETICAL

4 - CONGENETICAL

5 - OVULE

۶- در دانشکده‌ها و مراکز بهداشت دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور، سازمان بهزیستی، سازمان آموزش و پرورش استثنایی و برخی از مراکز مشاوره غیر دولتی چنین خدماتی ارائه می‌شود.

پاورقیها

۱- صفات اکتسابی، نظیر دانش، مهارت‌های هنری و حرفه‌ای و آن دسته از شرایط جسمی،

۷- الْخَيْشَاتِ لِلْخَيْشَيْنِ وَالْخَيْبُونَ لِلْخَيْبَاتِ
وَالطَّيِّبَاتِ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ أُولَئِكَ
مُبرَوَّنُونَ وَمِمَّا يَقُولُونَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ
(سوره نور، آیه ۲۶).

۸- قرآن کریم مراحل تکوین جنین را در
سوره های مختلف بطور کامل بیان کرده است از
جمله: وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ
جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً
فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِضَامًا
فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَبَنَّاكَ
اللَّهُ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ. (آیات ۱۱ - ۱۴ سوره
مؤمنون)

وهمانا انسان را از گل خالص آفریدیم
(خلقت اولین انسان یا انسانها)، سپس نطفه او
را در جایگاهی استوار قرار داریم، پس از آن
نطفه، لخته خونی آفریدیم و از آن لخته خون،
پاره گوشتی و از آن پاره گوشت، استخوانها
آفریدیم و استخوانها را به گوشت پوشانیدیم،
باردیگر او را آفرینشی دیگر دادیم، در خور
تعظیم است خداوند، آن بهترین آفرینندگان.

در سوره سجده، آیات ۷ تا ۹ نیز می فرماید:
الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ
مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ ،
ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ
وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ.

و آن خدایی است که هرچه آفرید به
نیکوترین وجه آفرید و خلقت انسان را از گل
آغاز کرد. سپس نسل او را از عصاره آبی پی
مقدار پدید آورد (نطفه)، آنگاه آراسته کرد او را
(مراحلی که در آیه قبلی بدان اشاره شد) و از
روح خود در آن بدمید و برایتان گوش و چشمها

دلها (قوه مدرکه) آفرید. چه اندک شکر
می گوید.

روز معلم بر همه مرتب (میهمان) مبارک